

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ι. ΒΟΥΡΒΕΡΗ

Τακτικού καθηγητοῦ τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας

Η ΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΟΥ ΥΠΟ ΤΟ ΦΩΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ

Πρὶν εἰσέλθω εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ θέματός μου, ἔχω χρέος νὰ εὐχαριστήσω πρῶτον τὸν ἀξιότιμον καὶ ἀγαπητὸν συνάδελφον κ. Γ. Ζώραν, πρόεδρον τοῦ φιλολογικοῦ τμήματος τοῦ «Παρνασσοῦ», διὰ τοὺς καλοὺς του λόγους καὶ πρὸ πάντων διὰ τὴν φιλόφρονα καὶ φιλόξενον παραχώρησιν τοῦ γεραροῦ αὐτοῦ βήματος, τὴν ὁποίαν οὐδέποτε ἀρνείται ἡ ἀξιότιμος Διοίκησις τοῦ «Παρνασσοῦ» εἰς πνευματικὰς καὶ κοινωνικὰς προσπάθειάς, ὑπηρετικὰς τοῦ Συνόλου. Τὸ αὐτὸ χρέος τῶν εὐχαριστιῶν αἰσθάνομαι καὶ πρὸς τοὺς ἀξιότιμους ἀκροατάς μου διὰ τὴν τόσον ἀθρόαν προσέλευσιν των εἰς τὴν σημερινὴν διάλεξίν μου¹, ἡ ὁποία εἶναι ταυτοχρόνως καὶ ἡ δευτέρα ἀθηναϊκὴ ἐκδήλωσις τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνθρωπιστικῆς Ἑταιρείας, παράλληλος πρὸς τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ Λαϊκοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἑταιρείας εἰς τὸν Πειραιᾶ καὶ πρὸς τὸ ἔργον τῶν ἐπαρχιακῶν ὁμιλιῶν εἰς τὰς ἀκραίας περιοχὰς τῆς χώρας, τὴν Δυτικὴν Μακεδονίαν κατὰ Νοέμβριον 1959 καὶ τὴν Δυτικὴν Θράκην καὶ τὴν Θεσσαλίαν ἐντὸς τοῦ ἔτους².

*
* *

Τὸ σημερινὸν θέμα μας διὰ τὴν ἀγωγὴν τοῦ πολίτου εἶναι ἓνα σύγχρονον ζωτικὸν πρόβλημα ὃχι μόνον τῆς πατρίδος μας, ἀλλὰ γενικῶς παγκόσμιον καὶ πανανθρώπινον.

Εἶναι τὸ πρόβλημα τοῦ πολίτου-ἀνθρώπου, τὸ θέμα: πῶς πρέπει νὰ διαπλασθῇ ἡ πολιτικὴ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ δὲν εἶναι ἓνας μεμονωμένος καὶ ἀπόκοσμος Ροβινσῶν, ἀλλὰ πολίτης, ὁργανικὸν μέλος τοῦ συντεταγμένου κοινωνικοῦ συνόλου, ποὺ λέγεται πολιτεία ἢ κράτος.

Ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος, ὡς μέλος τοῦ κρατικοῦ συνόλου ἢ τῆς πολιτικῆς κοι-

1. Εἰς τὴν μεγάλῃ αἴθουσαν τοῦ «Παρνασσοῦ» τὴν 28ην Μαρτίου 1960.

2. Αἱ περιοδεῖαι αὐταὶ ἐπραγματοποιήθησαν ἡ μὲν εἰς Δυτικὴν Θράκην τὸν Μάιον 1960, ἡ δὲ τῆς Θεσσαλίας τὰς ἀρχὰς Νοεμβρίου 1960.

νόητος, δὲν εἶναι μόνον σημερινὸν πρόβλημα, ἀλλὰ εἶναι ἐν αἰώνιον καὶ αἰωνίως ἐπικαίρον θέμα, ἀπὸ τότε ποὺ οἱ ἄνθρωποι ἠσθάνθησαν τὴν ἀνάγκη τῆς ὁμαδικῆς — πολιτικῆς συμβίωσης (μίαν τοιαύτην περιγραφὴν γενέσεως τῆς πολιτικῆς κοινωνίας μᾶς δίδει ὁ Πλάτων εἰς τὴν « Πολιτείαν » του) ¹ καὶ ἐσκέφθησαν, πῶς εἶναι δυνατόν μὲ τὴν συμβίωσιν αὐτὴν νὰ ζήσουν καλύτερα, εὐτυχέστερα. Παράλληλα λοιπὸν μὲ τὴν πολιτικὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων καὶ σύγχρονα μὲ αὐτήν, ἐκινήθη καὶ κινεῖται καὶ ἡ πολιτικὴ σκέψις των. Διότι τὸ πολιτικὸν πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδὴ τὸ πρόβλημα τοῦ πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ζήσουν μαζὶ οἱ ἄνθρωποι καλὰ καὶ εὐτυχισμένα, δὲν εὐρήκεν ἀκόμη τὴν ὁριστικὴν καὶ τελειωτικὴν λύσιν του. Ὁ Πλάτων, διὰ νὰ μνημονεύσω ἓνα ἀπὸ τοὺς κορυφαίους πολιτικοὺς φιλοσόφους, ἔθεσε τὸ πρόβλημα αὐτὸ πρὸ 23 αἰῶνων, προέτεινε λύσεις του, τὸ προώθησε πρὸς τὴν ὁριστικὴν λύσιν του ἀρκετά, δὲν τὸ ἔλυσε ὅμως ὁριστικά. Τυραννοῦμεθα καὶ σήμερον μὲ τὴν λύσιν του. Κατατείνουμεν πρὸς μίαν ἰδανικὴν λύσιν, ἀλλ' εἰς τὴν πρᾶξιν αἱ λύσεις, ποὺ δίδονται καὶ ἐφαρμόζονται, αἱ λύσεις τῆς πρακτικῆς πολιτικῆς ζωῆς, ἐπιτυγχάνουν ὅχι τὸ ἰδεώδες, ἀλλὰ τὸ δυνατόν γενέσθαι, ἄλλοτε περισσότερον καὶ ἄλλοτε ὀλιγώτερον. Ὡς γνωστόν, ἡ πολιτικὴ εἶναι ἡ τέχνη τοῦ δυνατόυ γενέσθαι.

Ἄς σημειωθῇ ἔδῳ καὶ τὸ ἑξῆς: Εἰς τὰς πολιτικὰς, τὰς ἠθικὰς καὶ τὰς πνευματικὰς ἐν γένει ἀνθρωπολογικὰς ἐπιστήμας, δὲν ὑπάρχουν ὁριστικά, ἀνεπίδεκτοί μεταρρυθμίσεως λύσεις. Γίνεται εἰς αὐτὰς μία διαρκὴς προσέγγις πρὸς τὸ τέρμα, τὴν ὁριστικὴν λύσιν, τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν, ἐν συνεχοῦς « *μετείναι* », κυνηγητὸ τῆς ἀληθείας. Εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας τοῦναντίον ὁ ἄνθρωπος εἶναι εὐτυχέστερος ἀπὸ ἀπόψεως λύσεων. Ὁ Δημοκρίτης λ.χ. τὸν 5^{ον} π.Χ. αἰ. συνέλαβε τὸ πρόβλημα τῶν ἀτόμων. Σήμερον τὸ πρόβλημα αὐτὸ ἐλύθη. Δὲν συμβαίνει ὅμως τὸ ἴδιον εἰς τὰ ἠθικά, αἰσθητικά, κοινωνικά καὶ πνευματικά ἐν γένει προβλήματα. Διότι ἡ ὑπαρξίς των εἶναι διαρκής, συνεχής, ἡ δὲ σημερινὴ ἔρευνά των ἀρχίζει ἀπὸ τὴν ἀρχήν, ἀπὸ τὴν πρώτην — πρώτην φάσιν, τὴν θεμελιώδη σύλληψιν καὶ θέσιν τοῦ πνευματικοῦ προβλήματος πρὸ πολλῶν αἰώνων. Δι' αὐτὸ καὶ ἡ ἐννοία καὶ λέξις « *ἀρχή* » σημαίνει καὶ τὰ δύο: σημαίνει τὴν ἑναρξιν, τὸ « *initium* » ἢ « *exordium* », ἀλλὰ ταυτοχρόνως σημαίνει καὶ τὴν συνεπῆ πρὸς τὴν ἀρχὴν συνέχειαν, τὸ « *principium* », δηλαδὴ τὸ μέτρον ἢ τὸν κανόνα τῆς περαιτέρω ἐνείας καὶ ἐπὶ τῆς πρωταρχικῆς βάσεως στηριζομένης προσπάθειάς διὰ τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος.

Ἔτσι καὶ ἡ θέσις τῶν προβλημάτων, τῶν σχετικῶν μὲ τὸν πολιτικὸν βίον τῶν ἀνθρώπων, εἶναι ἡ ἰδίᾳ κατὰ βάσιν, ὅπως καὶ εἰς τὴν Ἀρχαιότητα.

1. Κωνστ. Ι. Βουρβέρη, Τὸ νόημα τοῦ πολιτικοῦ φαινομένου τῆς ζωῆς, Ἀθήναι, 1961.

Κίνητρον τῆς πολιτικῆς ταύτης προβληματικότητος, εἴτε αὐτὴ ἀναφέρεται εἰς τὴν θεωρητικὴν πολιτικὴν σκέψιν εἴτε ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐνεργὸν πολιτικὴν πράξιν, κίνητρον, δὲν ἡμπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλο παρὰ ἡ ἀνθρώπινη ἀγωγή, ἡ ἀγωνία καὶ ἡ μέριμνα τοῦ Ἀνθρώπου διὰ τὸν Ἀνθρώπον.

Συνήθως ἡ θέσις ἐνὸς πνευματικοῦ ἀνθρώπου δὲν εὐρίσκεται εἰς τὸν τομέα τῆς ἐνεργοῦ πολιτικῆς. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει, ὅτι ἡ πνευματικότης εἶναι κατ' ἀνάγκην ἀσυμβίβαστος μετὰ τὴν πολιτικὴν δρασιν οὔτε ὅτι ἡ ἀπὸ τῆς ἐνεργοῦ πολιτικῆς ἀποχὴ ταυτίζεται πρὸς πολιτικὴν ἀδιαφορίαν ἢ ἀδυναμίαν ἢ ἔλλειψιν εὐαισθησίας τῶν ἀνθρώπων τοῦ πνεύματος πρὸς τὰ κοινὰ καὶ τὴν ἐξυπηρέτησιν αὐτῶν διὰ τῆς πολιτικῆς παιδείας. Οὔτε νοεῖται χωρισμὸς τοῦ πολιτικοῦ φαινομένου τῆς ζωῆς εἰς δύο τομεῖς, ἀνεξαρτήτους ἀλλήλων: τὸν τομέα τῆς πολιτικῆς σκέψεως, τῆς ἀποκλειούσης τὴν πράξιν, καὶ τὸν τομέα τῆς ἐστερημένης πνευματικότητος ἐνεργοῦ δυναμικῆς πολιτικῆς. Ἡ πολιτικὴ ζωὴ, τοὐναντίον, ἐμφανίζει συχνὰς ἀμοιβαίας διατομὰς καὶ μεθέξεις τῶν δύο τούτων πολιτικῶν τομέων καὶ βίων, τοῦ βίου τοῦ καθ' Ὅμηρον «*λόγων ῥητήρος*» καὶ τοῦ βίου τοῦ «*ἔργων περηκτῆρος*». Ἀλλὰ καὶ δὲν ἡμπορεῖ νὰ ἀμφισβητηθῇ τὸ γεγονός, ὅτι πολλάκις ἡ ἐσωτερικὴ πολιτικὴ σκέψις, διὰ τῆς ἐπιδράσεώς της ἐπὶ τῆς ἐνεργοῦ πολιτικῆς, εἶναι δυνατόν νὰ προσφέρῃ πολὺν περισσότερον ἀπὸ τὴν ἀπλὴν καὶ συνήθη πολιτικὴν δραστηριότητα.

Εἰς αὐτὸν τὸν παραπολιτικὸν ἢ ὑπερπολιτικὸν τομέα τῆς πολιτικῆς ιδέας, εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ θεωρητικοῦ στοχασμοῦ καὶ τῆς πολιτικῆς παιδείας περιλαμβάνεται καὶ τὸ σημερινὸν θέμα μας, τὸ μέγα πρόβλημα τῆς ἀγωγῆς τοῦ πολίτου, δηλαδὴ τὸ πρόβλημα:

Πῶς διαπλάσσειται ἡ ἀγνή, ἡ γνησία καὶ καθαρὰ πολιτικὴ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, μετὰ ποῖον τρόπον διαμορφώνεται ὁ τέλειος πολίτης-ἄνθρωπος!

Ἡ σημασία αὐτοῦ τοῦ προβλήματος εἶναι τεραστία πάντοτε μέν, ἀλλ' ἰδίως σήμερον.

Εἶναι ἀδύνατον νὰ σταθῇ καὶ νὰ ὀρθοποδῇ μία πολιτικὴ κοινωνία, ὅταν οἱ ἀποτελοῦντες αὐτὴν πολῖται δὲν ἔχουν διαπαιδαγωγηθῇ καὶ δὲν ἔχουν συνειδητὴν μέσα τους τὴν ἀνάγκην τῆς ὑπάρξεως ἁρμονικῆς σχέσεως τῶν ατόμων-πολιτῶν πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς τὸ ὑπερκείμενον τῶν ατόμων κρατικὸν σύνολον. Ὁ ὥραιος συμβολισμὸς εἰς τὸν πολιτικὸν μῦθον τοῦ «*Πρωταγόρου*» τοῦ Πλάτωνος ἀναφέρεται ἀκριβῶς εἰς αὐτὴν τὴν ἁρμονικὴν ἔνταξιν τοῦ πολίτου-ατόμου μέσα εἰς τὸ κοινωνικὸν πολιτικὸν σύνολον. Σύμφωνα μετὰ τὸν μῦθον αὐτόν, αἱ τέχναι καὶ ἡ «*περὶ τὸν βίον σοφία*» ἐξησφάλισαν μὲν εἰς τοὺς πρώτους ἀνθρώπους, τοὺς συγκεντρωμένους εἰς συμβίωσιν ὁμαδικήν, τὴν εὐπορίαν, δὲν τοὺς προεφύλαξαν ὅμως ἀπὸ τὴν ἀμοιβαίαν ἀδικίαν καὶ τὴν διάλυσιν τῆς συμβιώσεως· διότι οἱ ἄνθρωποι, ἀπομονούμενοι, ἦσαν ἀνίκανοι νὰ ἀμυνθοῦν, εἴτε ἀπέναντι τῶν ἐπιθέσεων τῶν θηρίων εἴτε

ἀπέναντι τῶν ἀνθρωπίνων ἐπιθέσεων. Αὐτὰ ὅλα τὰ δεινὰ συνέβαινον, διότι οἱ ἄνθρωποι ἔστερουντο τότε ἀκόμη τῆς πολιτικῆς τέχνης, ἔστερουντο τῆς πολιτικῆς ὀργανώσεως, τῆς πολιτικῆς οὐσίας. Δὲν εἶχον τὴν « αἰδῶ » καὶ τὴν « δίκην » καὶ αὐτὰ τὰ πολύτιμα δῶρα εὐσπλαχνισθὲς τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς ἔστειλεν ὁ Ζεὺς μὲ τὸν Ἑρμῆν, διὰ νὰ τοὺς σώσῃ ἀπὸ τὴν φθοράν, « *ἵνα εἰεν πόλεων κόσμοι τε καὶ δεσμοὶ φιλίας συναγωγοί* ». Ὅταν δὲ ὁ Ἑρμῆς ἠρώτησε τὸν δωρητὴν Δία, τί νὰ κάμῃ τὰ δῶρα αὐτά, νὰ τὰ δώσῃ εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἀνεξαιρέτως ἢ εἰς ὀλίγους, ὁ Ζεὺς τὸν διέταξε νὰ τὰ δώσῃ εἰς ὅλους. Εἰδικότερες, εἶπεν ὁ Ζεὺς, ὑπάρχουν μόνον εἰς τὰς γνώσεις, τὰ ἐπαγγέλματα καὶ τὰς τέχνας. Εἰς τὴν πολιτικὴν οὐσίαν ὅμως πρέπει ὅλοι νὰ μετέχουν· ὅλοι πρέπει νὰ ἀποκτήσουν τὴν αἰδῶ, τὸν θεῖον φόβον, καὶ τὴν συνείδησιν τοῦ δικαίου. Ἀκριβῶς εἰς αὐτὴν τὴν διαμόρφωσιν τῆς πολιτικῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ πολιτικοῦ του ἥθους καὶ τῆς πολιτικῆς του συνειδήσεως ἀποβλέπει ἡ ἀγωγή τοῦ πολίτου καὶ εἶναι ἐπομένως χειροπιαστὴ καὶ ψηλαφητὴ ἡ ἀνάγκη τῆς καὶ ἡ σημασία τῆς δι' ὅλους τοὺς πολίτας, ἀμφοτέρων τῶν φύλων, ὅλων τῶν ἡλικιῶν, ὅλων τῶν κοινωνικῶν στρωμάτων, ἄρχοντας καὶ ἀρχομένους.

Σήμερον μάλιστα, ἡ σπουδαιότης αὐτῆς τῆς παιδαγωγικῆς προσπάθειας διὰ τὴν διάπλασιν χρηστῶν πολιτῶν, γίνεται περισσότερο ἀισθητὴ, διότι πληθύνονται, καὶ ἐδῶ καὶ παντοῦ εἰς τὸν κόσμον, τὰ φαινόμενα τῆς ἀλλῆς τῶν ἀτόμων ἐναντίον τοῦ κράτους, τὰ παραδείγματα τῆς ἀντιτάξεως τοῦ ἐγωϊστικοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος εἰς τὸ κρατικὸν συμφέρον τῆς δολότητος. Ἡ φοροδιαφυγὴ εἶναι μίαν μόνον μορφήν, κοντὰ εἰς τόσας ἄλλας, αὐτῆς τῆς ἀντικρατικῆς, ἀντιπολιτειακῆς συμπεριφορᾶς πολλῶν πολιτῶν.

Ἰδιαίτερα εἰς τὴν χώραν μας, ἡ ἀνάγκη τῆς ἀνακινήσεως αὐτοῦ τοῦ ζητήματος καθίσταται σήμερον ἀπολύτως ἐπιτακτικὴ, ὅχι βεβαίως, διότι ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ἔχει περισσοτέραν ἀπὸ τοὺς ἄλλους λαοὺς ἀνάγκην πολιτικῆς διαπαιδαγωγήσεως — ἴσως ὑπερέχει εἰς πολιτικὴν ὀριμότητα καὶ μερικῶν « προηγμένων » λαῶν — ἀλλά, διότι δὲν γίνονται παρὰ ὀλίγαι μόνον προσπάθειαι πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς ἀγωγῆς τοῦ πολίτου, ἀφοῦ καὶ εἰς πολλὰ γυμνάσια σχεδὸν δὲν διδάσκεται τὸ μάθημα τοῦτο. Εἶναι ὀλιγώτερα τὰ γυμνάσια ἐκεῖνα, εἰς τὰ ὁποῖα γίνονται 10-15 μαθήματα πολιτικῆς παιδείας κατὰ τὸ τελευταῖον ἔτος τῆς φοιτήσεως, ἐγκεκριμένον δὲ ἐπίσημον διδακτικὸν βιβλίον τοῦ μαθήματος τῆς ἀγωγῆς τοῦ πολίτου διὰ τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαίδευσως δὲν ὑπάρχει. Ὑπάρχουν μόνον δύο-τρία βιβλία, ὧν ἐπιτρέπεται ἡ χρῆσις ὡς ἐλευθέρων ἀναγνωσμάτων, ὁμοίων πρὸς τὰ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου.

Τὸ σπουδαιότατον λοιπὸν τοῦτο πρόβλημα τῆς ἐθνικῆς μας ζωῆς, παραμένον ἀνοικτόν, ζητεῖ μίαν λύσιν. Αὐτὴν τὴν λύσιν δὲν τὴν ὑπόσχεται ἡ σημερινὴ ὁμιλία μου. Ὑπόσχεται μόνον μίαν πρῶτην κίνησιν πρὸς τὴν

λύνειν, μίαν ἐλλεικρινῇ προσπάθειαν νὰ δοθῇ ἀπάντησις εἰς τὰ ἐξῆς σχετικὰ ἐρωτήματα :

Πρῶτον : Τί εἶναι αὕτη ἡ ἀγωγή τοῦ πολίτου ; Ἔπειτα : Ποῖοι εἶναι οἱ παράγοντες ἢ οἱ φορεῖς τῆς ; Ποίας μορφᾶς προσλαμβάνει ἢ πρέπει νὰ προσλάβῃ ἡ ἀγωγή αὕτη καὶ μὲ ποίας μεθόδους νὰ ἀσκηθῇ ; Καὶ εἰς αὐτὸ τὸ ἔργον τῆς ἀγωγῆς τοῦ σημερινοῦ πολίτου κατὰ τί ἡμποροῦν νὰ μᾶς βοηθήσουν οἱ Ἀρχαῖοί μας πρόγονοι ;

* *

Ἀρχίζω ἀκριβῶς ἀπὸ τὸ τελευταῖον ἐρώτημα : Μᾶς χρειάζονται σήμερα μαθήματα ἀπὸ τὴν Ἀρχαίαν Ἑλλάδα ;

Τὴν ἀπάντησιν ἀφίνω νὰ τὴν δώσῃ ἕνας σπουδαῖος Ἀγγλος καθηγητὴς Πανεπιστημίου, ὁ Kitto, ὁ συγγραφεὺς ἑνὸς ἀπὸ τὰ ὠραιότερα βιβλία (« The Greeks » Penguin Books, London), πού ἐγράφησαν τὰ τελευταῖα μεταπολεμικὰ χρόνια περὶ Ἑλλήνων. Γράφει λοιπὸν ὁ Kitto, ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς συμπολίτας τοῦ Ἀγγλous, τὰ ἐξῆς διὰ τοὺς Ἕλληνας :

« Ἡ ἱστορία τοῦ προσφάτου ἀγγλικοῦ παρελθόντος θὰ ἐξειλίσσεται πολὺ διαφορετικὰ, ἂν οἱ πολιτικοὶ μας ἐδιάβαζαν προσεκτικώτερα τὸν Δημοσθένην, πού ἔχουν εἰς τὴν βιβλιοθήκην των, καί, ἂν τὰ κοινοβούλιά μας ἤθελον νὰ ἀντιληφθοῦν, ὅτι πολλὰ ἔχει νὰ εἴπῃ διὰ τὰ προβλήματα μας ἡ Ἑλληνικὴ ἱστορία. Δυστυχῶς πολλοὶ νομίζουν, ὅτι σημασίαν δι' ἡμᾶς ἔχουν μόνον αὐτά, πού ἔγιναν πρὸ 15 ἡμερῶν, καὶ ὅχι τὰ αἰωνίου κύρους ἑλληνικὰ πράγματα καὶ προβλήματα, τὰ τυραννήσαντα τὴν τετράγωνον σκέψιν τῶν Ἀρχαίων ».

Αὐτὴν τὴν συμβουλὴν τοῦ διαπρεποῦς Ἀγγλου διανοουμένου εἶναι περιττὸν νομίζω νὰ συμπληρώσω εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τῆς ὁμιλίας μου. Ἐπιφυλάσσομαι νὰ προσθέσω τὰς σκέψεις μου κατὰ τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν τοῦ θεματός μου.

Ἄς ἔλθωμεν τώρα εἰς τὸ βασικόν μας θέμα. Τί εἶναι ἀγωγή τοῦ πολίτου ; Εἰς αὐτὴν τὴν διερεύνησιν θὰ προχωρήσωμεν μὲ τὴν μέθοδον τοῦ Σωκράτους· δηλαδὴ θὰ εἰσδύσωμεν σιγά-σιγά, βῆμα πρὸς βῆμα, εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ θεματός μας :

Ἡ ἀγωγή τοῦ πολίτου εἶναι καὶ αὕτη μία ἀγωγή, μία ἀπὸ τὰς πολλὰς μορφᾶς ἀγωγῆς, ὅπως λ.χ. ἡ ἀγωγή τοῦ στρατιώτου, ἡ ἀγωγή τοῦ Χριστιανοῦ, ἡ ἐθνικὴ ἀγωγή, ἡ δημοκρατικὴ ἀγωγή κ.ο.κ. Εἶναι μία ἐπίδρασις ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον, εἴτε τὸν νέον καὶ ἀνώριμον εἴτε τὸν ἐνήλικα, ἡ ὁποία ἐπίδρασις ἀποβλέπει εἰς ὥρισμένον σκοπόν. Ποῖος εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς ταύτης ; Ὁ σκοπὸς τῆς εἶναι νὰ διαπλάσῃ εἰς πολίτας, εἰς καλοὺς πολίτας, τοὺς ἀνθρώπους, εἴτε νέους εἴτε μεγαλυτέρους τὴν ἡλικίαν, πού ζοῦν μαζὶ

εἰς μίαν πολιτικὴν κοινότητα. Ἐπιδιώκεται ἡ εὐεργετικὴ διάπλασις τῆς πολιτικῆς οὐσίας τῶν μελῶν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας.

Ἄς ἀκούσωμεν, τίνα σημασίαν ἔδιδον οἱ πρόγονοί μας εἰς αὐτὸ τὸ θέμα τῆς πολιτικῆς παιδείας. Ὁ μεγάλος Πλάτων αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν παιδεῖαν θεωρεῖ ὡς τὴν ἀποκορύφωσιν κάθε παιδαγωγικῆς προσπάθειας. Γενικὸς καὶ ὑψιστος σκοπὸς τῆς παιδείας εἶναι κατὰ τὸν Πλάτωνα¹: « τὸ πολίτην γενέσθαι τέλειον, ἄρχειν τε καὶ ἄρχεσθαι ἐπιστάμενον μετὰ δίκης »· δηλαδὴ νὰ γίνη ὁ ἄνθρωπος τέλειος, ὠλοκληρωμένος πολίτης, γνωρίζων νὰ ἄρχῃ καὶ νὰ ἄρχεται ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ δικαίου.

Σύμφωνα μὲ τὴν ἑλληνικὴν αὐτὴν ἀντίληψιν, ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς τοῦ πολίτου καλύπτει ὁλόκληρον τὸν ἀνθρώπινον σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς. Πράγματι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἑλληνικῆς ἀκμῆς, τοὺς αἰῶνας τοῦ Κλασσικοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὸν πέμπτον καὶ τέταρτον π.Χ. αἰῶνα, καλὸς πολίτης ἐσήμαινε καὶ καλὸν ἄνθρωπον. Δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ξεχωρίσῃ κανεὶς τότε τὸν πολίτην ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον. Διότι ἐπίστευον, ὅτι ὁ ἄνθρωπος γίνεται σωστὸς ἄνθρωπος, δηλαδὴ δημιουργὸς κοινωνικῶν καὶ πολιτιστικῶν ἀξιών, ἀκριβῶς λόγῳ καὶ μέσῳ τῆς πολιτικῆς ἰδιότητός του. Ἡ πολιτικὴ ἰδιότης τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐκείνη, ποὺ καταξιώνει καὶ στερεώνει τὴν ἀνθρωπίνην ἰδιότητά του. Αὐτὸ τὸ νόημα ἔχει ἡ ἀπόφασις τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι « πολιτικὸν ζῷον ». Ὁ ἴδιος Ἀριστοτέλης πρῶτα βλέπει τὸν ἄνθρωπον ὡς πολίτην καὶ ἔπειτα τὸν βλέπει ὡς ἄνθρωπον. Διότι ἡ πόλις, ἔλεγεν, εἶναι, σύμφωνα μὲ τὴν φύσιν της, κάτι, ποὺ εἶναι πρότερον τοῦ πολίτου - ἀνθρώπου, ἢ πόλις, τὸ κράτος, προηγεῖται φύσει τοῦ πολίτου. Τὸ σύνολον προηγεῖται τοῦ μέλους του.

Ὁ πολιτικὸς ἄνθρωπος, δηλαδὴ ὁ πολίτης, ἐν τῇ συμβίώσει του μὲ τοὺς ἄλλους συμπολίτας του καὶ μόνον ἐντὸς αὐτῆς τῆς κοινωνίας, δημιουργεῖ τὸν ἀνθρωπιστικὸν πολιτισμόν. Καὶ ἐτυμολογικῶς δὲ ἡ μεταγενεστέρα λέξις « πολιτικός » σχετίζεται μὲ τὴν λέξιν « πολίτης » καὶ τὸ ρῆμα « πολιτίζω ».

Αὐτὴν τὴν ἰδιαίτεραν σημασίαν, ποὺ ἀπέδιδον οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν πολιτικοποίησιν τοῦ ἀτόμου - ἀνθρώπου μέσα εἰς τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν του, ἡμεῖς οἱ νεώτεροι τὴν περιορίζομεν πάρα πολὺ, ὅταν φαντασθῶμεν, ὅτι ἡ ἀγωγή τοῦ πολίτου, ἡ πολιτικὴ διαπαιδαγώγησις, εἶναι ὑπόθεσις τῶν παιδίων μόνον καὶ εἶναι ἐν ἀπλοῦν μάθημα, δηλαδὴ ζήτημα διδασκαλίας καὶ παροχῆς εἰς τὰ παιδιὰ ὠρισμένων πολιτειολογικῶν γνώσεων.

Καὶ ὅμως αὕτη δυστυχῶς εἶναι ἡ ἀντίληψις τῶν νεωτέρων χρόνων διὰ τὴν ἀγωγήν τοῦ πολίτου: Ὅτι δηλαδὴ ἡ ἀγωγή τοῦ πολίτου εἶναι ἐν ἀναγκαίῳ εἰδικὸν μάθημα διὰ τὰ παιδιὰ, τοὺς αὐριανοὺς πολίτας, ἢ τὸ πολὺ -

πολὺ ἓνα θέμα διαφωτιστικῆς ἐξορμήσεως διὰ τοὺς ἐνήλικας μὲ δμιλίαν, διὰλέξεις καὶ ἄλλην ζωηρὰν προπαγάνδαν διὰ τοῦ τύπου, τοῦ ραδιοφώνου κ.λπ. Εἰδικώτερα ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες, καθὼς εἴμεθα πολὺ ἐνθουσιώδεις καὶ ἀψίκοροι, συνηθίζομεν ἐξ ἀφορμῆς ἐνὸς συναρπαστικοῦ συνθήματος, νὰ ἐπιδιώκωμεν ἀμέσους καὶ ραγδαίας λύσεις διὰ τῶν λεγομένων «ἐξορμήσεων» ἢ τῶν προκηρύξεων εἰδικῶν «ἐβδομάδων»: λ.χ. ἐξορμησις διὰ τὸ πράσινον, ἐξορμησις διὰ τὸ παιδί, ἡμέρα ἢ ἐβδομάς τῆς Μητέρας, ἐβδομάς τοῦ παραστρατημένου παιδιοῦ, ἐξορμησις διὰ τὴν παιδικὴν ἐγκληματικότητα κ.ο.κ.

Δὲν παραγνωρίζομεν τὰ ἀγνὰ ἐλατήρια ὅλων αὐτῶν τῶν συντόνων καὶ ἐνθουσιωδῶν ὁμαδικῶν κινήσεων. Οὔτε τὰς ἀνέφερα, διὰ νὰ τὰς κατακρίνω, ἀλλὰ διὰ νὰ τονίσω, ὅτι εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἀγωγῆς τοῦ πολίτου δὲν ἐνδείκνυται ἡ τακτικὴ καὶ ἡ πείρα τῶν συνήθων ἐξορμήσεων. Πολύτιμος εἶναι μόνον ὁ ἐνθουσιασμός των. Ὅμως τὸ θέμα τῆς πολιτικῆς παιδείας χρειάζεται ἀνέσιν καὶ χρόνον καὶ σκέψιν, ἀλλὰ καὶ εὐμένειαν πολιτικῶν ὄρων καὶ μορφωτικῶν προϋποθέσεων.

* *

Ἐρχόμεθα τώρα εἰς τὸ δεύτερον ἐρώτημα τῆς δμιλίας μου:

Ποιοὶ εἶναι οἱ φορεῖς ἢ παράγοντες τῆς ἀγωγῆς τοῦ πολίτου;

Πρῶτος παράγων ἐπίσημος καὶ ὑπεύθυνος, ἀσκῶν ἢ δυνάμενος νὰ ἀσκήσῃ πολιτικὴν παιδείαν, εἶναι τὸ σχολεῖον. Ἐπομένως ἡ πρώτη καὶ βασικὴ μορφή ἀγωγῆς τοῦ πολίτου εἶναι ἡ σχολικὴ.

Δεύτερος παράγων ἢ ἀκριβέστερα ὁμὰς ἢ κατηγορία παραγόντων ἢ φορέων ἀγωγῆς τοῦ πολίτου εἶναι ἡ κατηγορία, ἡ ὁμὰς τῶν κοινωνικῶν παραγόντων. Αὐτοὶ εἶναι: ἡ οἰκογένεια, ἡ ἐκκλησία, ἡ θρησκευτικὴ κοινότης καὶ ἡ θρησκευτικὴ ὁργάνωσις, αἱ συντεχνίαι καὶ τὰ σωματεῖα, αἱ παντοῖαι ἄλλαι κοινωνικαὶ ὁμάδες (λ.χ. ἀθλητικά, ἀθλοπαιδιῶν, προσκοπικαὶ κ.λπ. ὁργανώσεις τῶν νέων) καὶ τέλος τὰ πολιτικὰ κόμματα. Οἱ παράγοντες αὐτοὶ ἀσκοῦν ἰδίαν ἕκαστος μορφήν πολιτικῆς παιδείας, τὰ δὲ ἀποτελεσματικώτερα μέσα, δι' ὧν ἀσκεῖται ἡ πολιτικοεκπαιδευτικὴ ἐπιρροή τῶν κοινωνικῶν τούτων παραγόντων εἶναι ὁ τύπος, τὸ ραδιόφωνον κ.λπ.

Τρίτος παράγων ἢ φορεὺς ἀγωγῆς τοῦ πολίτου εἶναι τὸ κράτος. Ἡ ἀπὸ τούτου ἐκπορευομένη μορφή πολιτικῆς παιδείας εἶναι ἡ συνήθως ἀνοργάνωτος πλὴν διάχυτος ἐπίδρασις, τὴν ὁποίαν ἡ πολιτεία, τὸ κράτος, ἰδίως δὲ τὸ κοινοβουλευτικὸν δημοκρατικὸν κράτος, διὰ τῶν νόμων του, τῶν ὑπαλλήλων του καὶ τῆς ὅλης συμπεριφορᾶς καὶ παρουσίας του, ἀσχεῖ ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ ἥθους τῶν πολιτῶν του καὶ ἀκόμη ἢ ἐπίδρασις, τὴν ὁποίαν οἱ πολῖται ἀσκοῦν ὁ εἰς ἐπὶ τοῦ ἄλλου εἰς τὴν πολιτικὴν των συμβίωσιν. Ἡ τρίτῃ αὕτῃ μορφή πολιτειακῆς ἀγωγῆς παρουσιάζεται περισσότερον ἐνιαία,

συμπαγῆς καὶ ὀργανωμένη, ὅταν ἡ κρατικὴ παρουσία ἐκφράζεται μὲ τὴν δυναμικὴν ἐπιβολὴν τοῦ ὀλοκληρωτικοῦ ἢ δικτατωρικοῦ κράτους. Ἀλλὰ ἡ μορφὴ αὕτῃ τῆς πολιτειακῆς ἀγωγῆς τῶν ὀλοκληρωτικῶν κρατῶν δὲν πρόκειται νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ.

Ἄς πάρωμεν τώρα χωριστὰ κάθε μίαν ἀπὸ τὰς τρεῖς αὐτὰς μορφὰς ἀγωγῆς τοῦ πολίτου, ποὺ εἶναι δυνατὰ σήμερα, καὶ ἃς ἴδωμεν εἰς τί ἡμποροῦν νὰ μᾶς βοηθήσουσιν οἱ Ἀρχαῖοί μας πρόγονοι ἀπὸ ἀπόψεως πολιτικῆς διαπαιδαγωγήσεως.

Πρῶτα-πρῶτα τί γίνεται εἰς τὸ σχολεῖον ὥς πρὸς τὸ θέμα, ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ. Εἰδικώτερα, ποῖος εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς τοῦ πολίτου εἰς τὰ σχολεῖα;

Σκοπὸς τῆς σχολικῆς πολιτικῆς παιδείας εἶναι νὰ διαμορφώσῃ εἰς τὰ παιδιὰ ζωντανὴν κρατικὴν συνείδησιν, νὰ καλλιεργήσῃ καὶ ἐνισχύσῃ τὰ συναισθήματα τῆς φιλοπατρίας καὶ τῆς κοινότητος καὶ νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὰ παιδιὰ τὴν συναίσθησιν τῆς ἀτομικῆς ἐκάστου εὐθύνης καὶ τῶν ὑποχρεώσεων καὶ καθηκόντων τῶν ἀπέναντι τῶν νόμων καὶ τῶν διαταγῶν τοῦ κράτους καὶ ἀκόμη συνείδησιν τῶν δικαιωμάτων τῶν ἀπέναντι ἀτόμων καὶ συνόλου. Φυσικὰ ἡ συνείδησις αὕτῃ τῶν καθηκόντων καὶ δικαιωμάτων τοῦ πολίτου προϋποθέτει κάποιαν στοιχειώδη γνῶσιν τῶν ὄρων καὶ τῆς ἰδιουτυίας τῆς συντεταγμένης πολιτείας, μέσα εἰς τὴν ὁποίαν οἱ πολῖται ζοῦν, καὶ σαφεῖ ἀντίληψιν τῶν κυριωτέρων πολιτικῶν ἐννοιῶν. Ὡστε ἡ σχολικὴ ἀγωγή τοῦ πολίτου ἐπιδιώκει δύο τινά: Πρῶτον: μετὰδοσιν ὀρισμένων γνώσεων πολιτειολογίας καὶ ξεκαθαρισμένην ἀντίληψιν τῶν βασικῶν πολιτικῶν ἐννοιῶν καὶ δεύτερον: διὰπλαιν πολιτικοῦ ἥθους, καλλιέργειαν πολιτικῶν ἀρετῶν καὶ τόνωσιν τῆς ἐθνικῆς καὶ κρατικῆς συνειδήσεως τῶν νέων.

Ἐρωτᾶται τώρα: πῶς γίνονται ὅλα αὐτὰ τὰ ὥραϊα πράγματα, ποὺ ὑπόσχονται οἱ θιασῶται καὶ οἱ θεωρητικοὶ τῆς ἀγωγῆς τοῦ πολίτου ἐντὸς τοῦ σχολικοῦ χώρου;

Συνήθως σήμερον ὅλα τὰ μέσα διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῶν σκοπῶν, ποὺ ἐξεθέσαμεν, περιορίζονται εἰς ἓν διδακτικὸν βιβλίον ἀγωγῆς τοῦ πολίτου — ὅπου καὶ ὅταν καὶ αὐτὸ ὑπάρχῃ — καὶ εἰς ὀλίγας ὥρας διδασκαλίας καὶ παροχῆς μερικῶν εἰδικῶν γνώσεων. Ἀλλὰ ἡ ἀγωγή τοῦ πολίτου δὲν εἶναι ἓνα ἀπλοῦν μάθημα, σὰν τὰ ἄλλα, οὔτε ἐξαντλεῖται μόνον μὲ τὴν διδασκαλίαν. Μερικαὶ βασικαὶ πολιτειολογικαὶ γνώσεις εἶναι βεβαίως ἀπαραίτητοι, διὰ νὰ ἀντιληφθοῦν οἱ μαθηταί, οἱ αὐριανοὶ πολῖται, τὴν ὁργάνωσιν καὶ τὴν λειτουργίαν τοῦ κράτους.

Ἀλλὰ περισσοτέραν σημασίαν ἀπὸ τὰς γνώσεις ἔχει ἐν προκειμένῳ ἡ κατανόησις καὶ βίωσις τοῦ πολιτικοῦ φαινομένου τῆς ζωῆς. Δηλαδή τὸ μάθημα τῆς πολιτειακῆς ἀγωγῆς δύναται καὶ πρέπει νὰ γίνῃ ἐν τῷ μέτρῳ τοῦ δυνατοῦ πολιτειακὸν βίωμα. Τοιαῦτα δὲ εὐεργετικὰ βιώματα εἰς

τοὺς τροφίμους τῶν σχολείων παντὸς βαθμοῦ εἶναι δυνατόν νὰ δημιουργηθοῦν μόνον, ὅταν εἰς τὰ σχολεῖα αὐτὰ ἔχῃ καλλιεργηθῇ καὶ ἀπλωθῇ σχολικὴ ἀτμόσφαιρα, διαπνεομένη ἀπὸ πνεῦμα μικρᾶς δικαιοκρατουμένης πολιτείας. Μόνον, ὅταν δημιουργηθῇ ἀληθινὸς καὶ γνήσιος σχολικὸς βίος καὶ τὸ σχολεῖον καταστῇ οὐσιαστικά (καὶ ὄχι κατὰ τύπους, ὅπως εἰς τὰς γνωστὰς ἀποτυχημένας εἰς τὴν χώραν μας σχολικὰς κοινότητας τῆς εἰκοσαετίας 1920 - 1940, ἀποτυχημένας δὲ λόγῳ κακῆς ἐφαρμογῆς τοῦ θεσμοῦ αὐτοῦ), μόνον, ἐπαναλαμβάνω, ὅταν τὸ σχολεῖον καταστῇ οὐσιαστικά πολιτεία παιδείας καὶ δικαίου ἐν σμικρογραφίᾳ, εἶναι νοητὴ καὶ δυνατὴ ἡ συνείδησις καὶ βίωσις τῶν βασικῶν πολιτικῶν προβλημάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ καλλιέργεια στοιχειώδους πολιτικῆς σκέψεως καὶ μερικῶν θεμελιωδῶν πολιτικῶν ἀρετῶν. Νομίζομεν δέ, ὅτι μερικὰς βασικὰς πολιτικὰς ἀρετὰς δύναται νὰ καλλιεργῇ τὸ σχολεῖον. Τοιαῦται εἶναι ἡ ὑποταγὴ τῆς μειονοψηφίας εἰς τὴν θέλησιν τῆς πλειονοψηφίας, ὁ σεβασμὸς γενικώτερον τῶν νόμων καὶ τῶν ἀποφάσεων τῆς δμάδος, ἡ διεκδίκησις τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀτόμου ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς δμάδος, ἡ συνείδησις τῆς εὐθύνης καὶ τῆς σημασίας τῆς ψήφου κ.λπ.

Ὅπως βλέπομεν, τὸ κέντρον τοῦ βάρους ἐν τῇ ἐπιλογῇ τῶν μέσων πρὸς πραγματοποιήσιν τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς εἰς τὰ σχολεῖα κεῖται πέρα τοῦ ἐιδικοῦ διδακτικοῦ βιβλίου ἀγωγῆς τοῦ πολίτου καὶ πέρα τῶν ἰδιαιτέρων ὥρων, ποὺ θὰ ἀναγραφοῦν εἰς τὸ σχολικὸν πρόγραμμα διὰ τὸ « μάθημα » αὐτό.

Περὶ σσότερον πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν τὰ μέσα διὰ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ τῆς πολιτειακῆς ἀγωγῆς εἰς δλόκληρον τὸν σχολικὸν βίον, ἐφόσον ἔχει διαμορφωθῇ καὶ ὁργανωθῇ σχολικὴ ζωὴ, ὑπὸ τὰς προϋποθέσεις, ποὺ εἴπομεν.

Ἐπὶ πλέον δὲν πρέπει νὰ λησμονῇται, ὅτι τὴν πολιτικὴν παιδείαν τῶν μαθητῶν δὲν προάγει μόνον τὸ εἰδικὸν μάθημα τῆς ἀγωγῆς τοῦ πολίτου, ἀλλὰ καὶ ὅλα σχεδὸν τὰ μαθήματα καὶ συγκεκριμένως ἡ γεωγραφία καὶ τὰ μαθήματα, ποὺ μορφώνουν τὸ κοινωνικόν, πολιτικὸν καὶ ἀνθρώπινον ἦθος καὶ καλλιεργοῦν εὐγενὲς καὶ ὑψηλὸν φρόνημα, τὰ φρονηματιστικὰ λεγόμενα μαθήματα, ἥτοι τὰ θρησκευτικά, ἡ ἱστορία καὶ τὰ φιλολογικὰ μαθήματα, κατ' ἐξοχὴν δὲ ἡ ἐρμηνεία τῶν Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων Κλασσικῶν.

Εἰς τὸν Ἀρχαῖον Ἑλληνισμόν ἰδίως προβάλλονται διὰ πρώτην φορὰν τὰ βασικὰ πολιτικὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα καὶ σήμερον ἀνακύπτουν εἰς τὴν ζωὴν ἐκάστου νεωτέρου καὶ συγχρόνου λαοῦ, καὶ εἰς τὴν Ἀρχαιότητα παρακολουθοῦμεν ὑπὸ τὴν πρωταρχικὴν καὶ πηγαίαν μορφήν τῆς τὴν δρᾶσιν ὅλων τῶν μεγάλων πολιτικῶν τάσεων καὶ δυνάμεων.

Καθόσον γνωρίζομεν, ἡ εἰδικὴ διδακτικὴ ἐλάχιστα ἀπησχολήθη εἰς τὴν χώραν μας συστηματικὰ μὲ τὸ θέμα τῆς πολιτικῆς παιδείας τῶν νέων μας κατὰ τὴν γλωσσικὴν καὶ τὴν ἄλλην διδασκαλίαν τῶν φρονηματιστικῶν μαθημάτων καὶ ἰδίως κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τῶν Κλασσικῶν.

Ἡ ξένη βιβλιογραφία εἶναι καὶ εἰς τὸ ζήτημα αὐτὸ πολὺ πλουσία. Πλὴν τοῦ βασικοῦ ἔργου τοῦ Kerschensteiner διὰ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀγωγῆς τοῦ πολίτου, προχείρως ἀναφέρω ἐδῶ τὴν λαμπρὰν ἐργασίαν τοῦ Max Pohlenz τῆς Γοττίγγης « Staatsbürgerliche Erziehung im Griechischen Unterricht » καὶ τὰς περιφήμους « Richtlinien » (᾽Οδηγίας) τοῦ Πρωσικοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας. Πολλάκις δὲ ἕως τώρα τὰ ἐκπαιδευτικὰ συνέδρια εἰς ἄλλας χώρας συνεζήτησαν τὸ θέμα τῆς ἀγωγῆς τοῦ πολίτου, ὑπὸ τὰς διαστάσεις, ὅφ' ἃς προσεβλήθη ἀπόψε.

Λυποῦμαι, διότι ὁ χρόνος δὲν μοῦ ἐπιτρέπει ἐπέκτασιν¹ εἰς ἄλλας πλευρὰς τοῦ θέματος τῆς ἀγωγῆς τοῦ πολίτου εἰς τὸν σχολικὸν χρόνον. Διότι πρέπει νὰ προχωρήσωμεν εἰς τοὺς ἐξωσχολικοὺς, τοὺς κοινωνικοὺς παράγοντας τῆς ἀγωγῆς τοῦ πολίτου.

* * *

Ἐξωσχολικοὶ κοινωνικοὶ παράγοντες καὶ φορεῖς τῆς ἀγωγῆς τοῦ πολίτου εἶναι αἱ ποικίλαι κοινότητες ἢ κοινωνικαὶ ομάδες, ἐντὸς τῶν ὁποίων εἶναι ἐντεταγμένα τὰ ἄτομα : ἡ οἰκογενειακὴ κοινότης, ἡ θρησκευτικὴ ὁργάνωσις, αἱ ομάδες καὶ κοινότητες ἐξωσχολικῆς ἀγωγῆς τῶν νέων, ὅπως εἶναι κατ' ἐξοχὴν αἱ προσκοπικαὶ ομάδες, αἱ σωματειακαὶ ποικίλαι ἐπαγγελματικαὶ καὶ ἀθλητικαὶ κοινότητες, καὶ ἰδίως αἱ πολιτικοκομματικαὶ κοινότητες, τὰ κόμματα. Ὅλαι αὗται αἱ κοινότητες ἢ κοινωνικαὶ μορφαὶ συμβιώσεως, ἐν τῇ ρυθμίσῃ τῆς συμπεριφορᾶς τῶν μελῶν των πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὴν ομάδα των ὡς σύνολον, ἀσκοῦν καὶ ἓνα εἶδος πολιτικῆς ἀνατροφῆς καὶ ἀγωγῆς. Ὅλαι αὗται αἱ κοινωνικαὶ ομάδες, εἶναι οἷονεῖ μικραὶ πολιτεῖαι μὲ τὸν σύσταγμά των, τὸν καταστατικὸν χάρτην, τοὺς ἀγρόφους ἢ γραπτοὺς νόμους των, τοὺς ἡγέτας των καὶ τοὺς ὁπαδοὺς των, καὶ εἰς τὴν ζωὴν των ὑπάρχει, παρὰ τὸν κύριον πυρῆνα τῆς ἰδιαιτέρας οὐσίας καὶ ποιότητος ἐκάστης τοιαύτης κοινωνικῆς συμβιώσεως, καὶ ὁ γενικὸς πυρὴν τῆς πολιτικῆς οὐσίας, ἡ πολιτικὴ πλευρὰ τῆς συμβιώσεως, καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς ἀπορρέουσα ἀμοιβαία πολιτικὴ διαπαιδαγώγησις τῶν μελῶν. Περισσότερον φυσικὰ ἀντιληπτὸν γίνεται τὸ παιδαγωγικὸν τοῦτο ἔργον εἰς τὴν προσπάθειαν, τὴν ὁποίαν τὰ θρησκευτικὰ δόγματα καὶ τὰ πολιτικὰ κόμματα καταβάλλουν πρὸς προσέλευσιν, πολιτικὴν ἀνατροφὴν καὶ κατήχησιν τῶν μελῶν των.

Καὶ ἐρωτᾶται ἥδη: Εἶναι ἀγωγή τοῦ πολίτου, ἐν τῇ γνησίᾳ ἐννοίᾳ,

1. Εἰς τὸ θέμα θὰ ἐπανελθῶμεν συντόμως κατὰ τὴν ἐπικειμένην λαοπαιδευτικὴν περιοδεῖαν, δι' ὁμιλίας εἰς τοὺς μαθητὰς τῶν ἀνωτέρων τάξεων τῆς μέσης παιδείας καὶ τὸ κοινόν, εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν, τὴν ὁποίαν ἡ Ἑλληνικὴ Ἀνθρωπιστικὴ Ἑταιρεία ὁργανώνει διὰ τὴν ἄνοιξιν 1961, μὲ τὴν συμπαράστασιν τοῦ Ὑπουργείου Ἑθνικῆς Παιδείας.

ποὺ τῆς ἐδῶσαμεν, ἡ πολιτικὴ ἀνατροφὴ, ἡ ἀπορροέουσα ἀπὸ τὴν ζωὴν τῶν κοινωνικῶν αὐτῶν ομάδων, ποὺ ἀνεφέραμεν, καὶ ἰδίως τῶν πολιτικῶν κομμάτων ;

Τὸ ἐρώτημα αὐτὸ ἐπιδέχεται ὡς ἀπάντησιν καὶ ἓνα ναι καὶ ἓνα ὄχι.

Τὸ κριτήριον αὐτοῦ τοῦ « ναι » καὶ τοῦ « ὄχι », εἶναι ἀκριβῶς ἡ ὑπερκομματικὴ καὶ ἡ ἀνθρωπιστικῶς πολιτικὴ οὐσία τῆς κρινομένης ἀγωγῆς. Ὅταν κυριαρχοῦν ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον στενῶς ὠφελιμιστικὰ ἐλατήρια ἐπαγγελματικῆς ἢ κομματικῆς σκοπιμότητος εἰς τὰς ομάδας, ποὺ ἀνεφέραμεν, ὅταν ἡ πολιτικὴ ἀνατροφή τῶν μελῶν κατευθύνεται ἀπὸ μισαλλόδοξον πνεῦμα μετώπου ἢ φατρίας, κινούμενον ἀπὸ ἀποκλειστικὸν ὕλικόν, ἐπαγγελματικόν, σωματικόν, ὀργανωσιακόν ἢ κομματικόν συμφέρον, βεβαίως δὲν πρόκειται περὶ ἀγωγῆς τοῦ πολίτου καὶ περὶ ἐλευθέρως ἑλληνικῆς παιδείας, ἀλλὰ ἐδῶ πρόκειται περὶ ἐκ τῶν προτέρων ἐσκεμμένης διδασχῆς καὶ διαφωτίσεως ἢ ἐνίοτε « προπαγάνδας », μελλούσης νὰ δώσῃ φανατισμένους ὁπαδοὺς καὶ πιστοὺς τῆς α ἢ τῆς β ἐπαγγελματικῆς, ὀργανωσιακῆς ἢ κομματικῆς κατευθύνσεως καὶ κοσμοθεωρίας. Αὐτὰ δὲ ἀσφαλῶς δὲν εἶναι ἀγωγή τοῦ πολίτου ἐν τῇ ἀληθινῇ τῆς ἐννοίᾳ. Καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς ἡ ἀπάντησίς μας εἰς τὸ τεθὲν ἐρώτημα, θὰ εἶναι τὸ ἀνεπιφύλακτον « ὄχι ».

Δὲν ἡμπορεῖ ὅμως νὰ ἀρνηθῇ κανεὶς τὴν ὑπαρξίν καὶ περιπτώσεων ἀληθοῦς πολιτικῆς παιδείας, ἐκπορευομένης ἀπὸ κοινωνικὰς ομάδας, μὴδὲ αὐτῶν τῶν πολιτικῶν κομμάτων ἐξαιρουμένων, ὅταν ταῦτα εἰς τὸ ἔργον τῆς πολιτικῆς διαπαιδαγωγήσεως τῶν μελῶν των, ἐπιτυχάνουν νὰ συμβιβάσουν ἀρμονικῶς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς κομματικῆς των κοινότητος μὲ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ὑπερκομματικῆς ἐθνικῆς καὶ κρατικῆς κοινότητος. Τὸν συμβιβασμὸν τοῦτον καὶ καθόλου τὴν ἐναρμόνισιν καὶ συνάντησιν τοῦ δέοντος καὶ τοῦ εἶναι, τοῦ κανόνος καὶ τῆς πραγματικότητος, τοῦ ἰδεατοῦ καὶ τοῦ δυνατοῦ γενέσθαι, εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὴν παιδαγωγικὴν δραστηριότητα τῶν κομμάτων — διὰ νὰ περιορισθῶ εἰς αὐτὰ μόνον — δύναται νὰ ἐπιτύχῃ καὶ ἐπιβάλλῃ μόνον ἡ προσωπικότης καὶ ἡ μορφὴ τοῦ γνησίου Ἀρχηγοῦ καὶ Ἡγέτου, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐκλύεται πνευματικὴ καὶ πολιτικὴ ἀκτινοβολία πρὸς ὅλην τὴν κοινότητα καὶ τὴν ζωὴν τῶν μελῶν, τῆς ὁποίας οὗτος ἡγείται.

*
* *

Ὑπολείπεται τώρα νὰ ἐξετάσωμεν τὸ κράτος, τὴν πολιτείαν ὡς παράγοντα καὶ φορέα τῆς ἀγωγῆς τοῦ πολίτου.

Ἀφετηρία μας εἰς αὐτὴν τὴν ἐξέτασιν θὰ εἶναι ἡ τετράγωνος πολιτικὴ σκέψις τῶν προγόνων μας, ἰδίως δὲ ὁ πλατωνικὸς λόγος μὲ τὴν μνημειώδη του ἐπιγραμματικότητα. Ἀκούσατέ τον : « *Πολιτεία τροφὴ ἀνθρώπων ἐστί, καλὴ μὲν ἀγαθῶν, ἡ δ' ἐναντία κακῶν* » (Πλάτ. Μενέξ.).

Μὲ αὐτὰ τὰ λόγια ὁ Πλάτων μᾶς δίδει ἐπιγραμματικά τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ἀνθρωποπλαστικὴν λειτουργίαν τοῦ κράτους καὶ τοῦ πολιτεύματος. Ἡ πολιτεία, τὸ πολίτευμα, εἶναι ἀνατροφή ἀνθρώπων. Τὸ καλὸν πολίτευμα καὶ τὸ καλὸν κράτος διαπλάσσει τοὺς πολίτας εἰς ἀγαθοὺς καὶ χρηστοὺς ἀνθρώπους, τὸ κακὸν κράτος τοὺς κάμνει φαύλους.

Ὡστε τὸ κράτος, ἡ πολιτικὴ κοινότης, εἶναι τὸ μεγαλύτερον καὶ σημαντικώτερον σχολεῖον καλῆς ἢ κακῆς πολιτικῆς διαπαιδαγωγήσεως ὅλων τῶν μελῶν του, τόσον τῶν πολιτικῶν ἡγετῶν, ὅσων καὶ τῶν ἀρχομένων, τῶν ἀπλῶν πολιτῶν. Διότι τὸ κράτος εἶναι τὸ ἄμεσον πρότυπον καὶ παράδειγμα, τὸ ὁποῖον λαὸς καὶ ἡγέται ἔχουν ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν ἐμπρὸς των, εἴτε ὑπὸ τὴν μορφήν Ἰδέας καὶ Λόγου, εἴτε ὑπὸ τὴν μορφήν πράξεως καὶ βίου, εἴτε ὑπὸ τὴν μορφήν τῶν ἐνσαρκούντων τὸ κράτος προσώπων, τῶν ἀνθρωπίνων φορέων τῆς κρατικῆς ἐξουσίας.

Λόγος τῆς πολιτείας εἶναι οἱ νόμοι καὶ αἱ ἐντολαί της, αἱ ἀποφάσεις καὶ αἱ ὁδηγαί τῶν Ἀρχῶν καὶ τῶν Ἀρχόντων, ἀπὸ τοῦ Ἀνωτάτου τῆς Πολιτείας Ἡγέτου, τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἐνσαρκούντος τὸν Λόγον τῆς πολιτείας, μέχρι τοῦ οὐραγοῦ τῆς διοικητικῆς καὶ πολιτικῆς καθόλου ἱεραρχίας. Ὅλαι αἱ ἐκδηλώσεις τῆς ἐνιαίας ἐξουσίας τῆς πολιτείας, τῆς ἐκφραζομένης διὰ τῶν τριῶν λειτουργιῶν αὐτῆς, τῆς νομοθετικῆς, τῆς ἐκτελεστικῆς καὶ τῆς δικαστικῆς, ὅλη αὐτὴ ἡ ἐν παντὶ καιρῷ καὶ πάσῃ ὥρᾳ παντοειδῆς παρουσία τοῦ κράτους, δίδουν κάθε φορὰ καὶ ἀπὸ ἓνα ἀπτόν παράδειγμα καὶ μάθημα ἀγωγῆς τοῦ πολίτου.

Εἶναι τόσον συχναὶ καὶ ἐπίμονοι αἱ συναντήσεις τοῦ πολίτου μὲ τὸ κράτος καὶ τοὺς ἡγέτας του, εἰς ὥρας χαρᾶς καὶ λύπης, καλᾶς καὶ δυσαρέστους, εἰρήνης καὶ πολέμου, ἐθνικῶν κατορθωμάτων καὶ δοκιμασιῶν, ὥστε χωρὶς ὑπερβολὴν νὰ ἡμπορῇ νὰ λεχθῇ, ὅτι οὐδεμία ἄλλη παιδαγωγικὴ δύναμις καὶ οὐδεὶς ἄλλος φορεὺς καὶ τῆς μᾶλλον ὀργανωμένης καὶ συστηματικῆς ἀγωγῆς, οὔτε τὸ σχολεῖον οὔτε ἄλλη οἰαδήποτε μικροτέρα τοῦ κράτους κοινωνικὴ ὁμάς, εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιδρῷ εἰς τὸ πολιτικὸν ἥθος καὶ τὴν κρατικὴν συνείδησιν ὅλων τῶν πολιτῶν, ὅλων τῶν ἡλικιῶν, ὅσον τὸ κράτος. Διότι, τί νὰ κάμουν τὰ 15 ἢ 20 μαθήματα ἀγωγῆς τοῦ πολίτου, πὺν θὰ ἀκούσῃ τὸ παιδί ὅλα-ὅλα κατὰ τὸ τελευταῖον ἔτος τῆς φοιτήσεώς του εἰς τὸ σχολεῖον, ἐμπρὸς εἰς τὴν ἐπιβολὴν καὶ τὴν διάρκειαν τῆς κρατικῆς παρουσίας; Καὶ πῶς, αὐτὰ τὰ ὀλίγα, παρ' ὅλην ἔστω τὴν ἀποτελεσματικότητά των, νὰ ἀλλοιώσουν τὰ ἄπειρα μαθήματα καὶ παραδείγματα, πὺν παρέχει τὸ κράτος διὰ τοῦ στόματος τῶν νόμων, τῶν διαταγμάτων, τῶν ἀποφάσεών του καὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐφαρμογῆς των;

Τὸ τελευταῖον σημεῖον, δηλαδὴ τὸ σημεῖον τῆς ἐφαρμογῆς τῆς κρατικῆς βουλῆσεως, ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν. Διότι τὸ κράτος δὲν εἶναι μόνον Λόγος· εἶναι καὶ καθημερινὴ πρᾶξις καὶ βίος, συνοδεύων καὶ παισιώνων

τὸν πολίτην ἀπὸ τῆς γεννήσεως μέχρι τοῦ θανάτου. Τὰ δὲ βιώματα τῆς ἀτομικῆς πολιτικῆς συνειδήσεως ἐκάστου πολίτου ἀπὸ τὴν καθημερινὴν αὐτὴν καὶ ἰσόβιον σχέσιν πολίτου καὶ κράτους εἶναι τόσον συχνὰ καὶ τόσον ἔντονα καὶ ζωηρά, ὥστε ὁ σχολικὸς βίος καὶ ἡ μέσφ αὐτοῦ καὶ ἐντὸς αὐτοῦ τελουμένη ἀγωγή τοῦ πολίτου νὰ εἶναι ἐν πολὺ ἰσχνὸν πλαίσιον πολιτικῆς ἀνατροφῆς, παραβαλλόμενον πρὸς τὸν κλοιόν, ἐντὸς τοῦ ὁποίου τὸ κράτος περιχαράκωνει τὰ μέλη του, ἀναπτύσσει καὶ διαμορφώνει τὰς πολιτικὰς ἑξεις καὶ ἰδιότητας τῶν πολιτῶν καὶ διαπλάσσει, ἀνάλογα μὲ τὴν ποιότητά του, τὸν ὅλον πολιτικὸν βίον εἰς καλὸν ἢ κακόν.

*
* *

Κατόπιν τῶν λεχθέντων, ἡ πρώτη καὶ βασικὴ προϋπόθεσις διὰ τὴν ὀρθὴν ἀγωγήν τοῦ πολίτου, εἰς οἵανδήποτε χώραν, εἶναι ἡ ὑπαρξις κράτους συντεταγμένου καὶ καλῶς λειτουργοῦντος, κράτους δικαίου καὶ παιδείας, ἱκανοῦ νὰ παρέχῃ συνεχῶς ἔμπρακτον ἐπικύρωσιν καὶ ἐπιβεβαίωσιν τῶν καλῶν μαθημάτων ἀγωγῆς τοῦ πολίτου, ποὺ θὰ παίρνουν εἴτε τὰ παιδιά εἰς τὰ σχολεῖα εἴτε οἱ ἐνήλικες εἰς τὰς σχετικὰς διαφωτιστικὰς πολιτειολογικὰς ὁμιλίας καὶ μαθήματα, ποὺ θὰ ἀκούουν.

Αὐτὸ τὸ τελευταῖον, δηλαδὴ ὁ διαφωτισμὸς τῶν ὀρίμων καὶ ἐνηλίκων πολιτῶν εἰς τὰ θέματα τῆς πολιτικῆς παιδείας, εἶναι ἓνα ἰδιαίτερον σπουδαῖον πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ἀπλῶς θίγομεν σήμερον, ἀρκοῦμενοι εἰς τὸ νὰ ἐπισημάνωμεν μόνον τὴν ὑπαρξιν καὶ τὴν σπουδαιότητά του. Βεβαίως μεμονωμένοι καὶ ἀνοργάνωτοι προσπάθειαι διὰ διαλέξεων, ὅπως λ.χ. ἡ σημερινὴ καὶ ἄλλαι τινές, γίνονται. Ἀλλὰ τὸ πρόβλημα ὑπάρχει ἀνοιχτὸν καὶ ἀναμένει μίαν λύσιν. Δυστυχῶς ἡ κλειψύδρα μὲ ἀναγκάζει νὰ περιορισθῶ μόνον εἰς τὴν ἐπισήμανσίν του. Διότι πρέπει νὰ τελειώσω, ἀφοῦ Σᾶς ζητήσω πρῶτον τὴν ἄδειαν νὰ Σᾶς ἀπασχολήσω ὀλίγα ἀκόμη λεπτὰ μὲ τὴν πνευματικὴν παρουσίαν τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων εἰς τὸ θέμα, ποὺ ἀναπτύσσω.

Ἀλλὰ διατί πάλιν οἱ Ἀρχαῖοι; Ἐγὼ δὲν θέτω αὐτὸ τὸ ἐρώτημα. Τὸ θέτουν ἄλλοι, ἴσως καὶ μερικοὶ ἐκ τῶν ἀξιολύμων ἀκροατῶν μου, ποὺ δὲν ἀνέχονται τὴν «ἀρχαιοπλησίαν», ὅπως λέγουν, τῶν Νέων Ἑλλήνων. Καὶ συνεχίζουν οἱ δυσηρεστημένοι ἀπὸ τὴν «ἀτελείωτον παρελθοντολογία» τοῦ Ἑλληνικοῦ παρόντος:

Τόσον λοιπὸν ἀλάθητοι, τόσον πρότυποι καὶ παραδειγματικοὶ εἶναι οἱ Ἀρχαῖοι μας Πρόγονοι; Δὲν ἔχει ἡ ἱστορία των καὶ ἡ ζωὴ των καὶ ἀδυναμίας καὶ σκιερὰς πλευράς; Δὲν ἦσαν εἰδωλολάτραι; Δὲν εἶχον ἀνδράποδα καὶ δούλους; Ἡμποροῦμεν ἄνευ ἐτέρου νὰ ἐπικαλούμεθα ὁλόκληρον καὶ αὐτοῦσιαν τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀρχαίων;

Πρὸς αὐτὰς τὰς ἀντιρρήσεις δὲν θὰ εἶχα κατ' ἀρχὴν νὰ διαφωνήσω.

Δηλαδή δέχομαι καὶ ἐγώ, ὅτι αὐτουσία, δλόκληρος ἡ ζωὴ τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος, εἰς ὅλην τὴν ἱστορικὴν διαδρομὴν της ἀπὸ τὴν ἑναρξιν ἕως τὸ τέλος της, ἀπὸ τὴν ἀνατολήν της ἕως τὴν ἱστορικὴν της δύσιν, εἶχε, μαζὶ μὲ τὰ μεγάλα πνευματικά, πολιτικά καὶ πολιτιστικά καθόλου κατορθώματά της, εἶχε, λέγω, καὶ ὀρισμένες ἀδυναμίας καὶ ἀτελείας, εἶχε καὶ ὀρισμένες σκιερὰς πλευράς. Οἱ πρόγονοί μας ἦσαν καὶ αὐτοὶ ἄνθρωποι καί, ὅπως ὅλοι οἱ ἐπὶ τῆς γῆς θνητοί, εἶχαν καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν ζωὴν των τὰς « ἁμαρτίας » των. Διότι οὐδεὶς ἀναμάρτητος, εἴμῃ εἰς ὁ Θεός ! Ὅμως εἰς αὐτὸν τὸν ἕνα καὶ ἀναμάρτητον, τὸν παντοδύναμον καὶ πανάγαθον Θεόν, ὑψώθη ἤδη ἀπὸ τότε ἡ σκέψις τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων καὶ αὐτὴ ἔδωκε τὰ πρῶτα, πρωτοποριακὰ πλῆγματα εἰς θρησκευτικὰς δοξασίας καὶ κοινωνικοὺς θεσμούς, ἐπικρατοῦντας εἰς δλόκληρον τὸν τότε, ἑλληνικὸν καὶ ἀνατολικόν, κόσμον τῆς Ἀρχαιότητος. Οἱ πλατωνικοὶ διάλογοι « Φαῖδρος » καὶ « Θεαίτητος » μᾶς ὑπαγορεύουν αὐτὴν τὴν στιγμὴν διέγχα χαρακτηριστικὰ δείγματα τῆς ἑλληνικῆς προσεγγίσεως πρὸς τὸν ἀληθινὸν Θεόν :

« Τέλεος ἀνὴρ » εἶναι ὁ « ἐξιστάμενος τῶν ἀνθρωπίνων σπουδασμάτων καὶ πρὸς τῷ Θεῷ γιγνόμενος » (Φαῖδρ. 249 c). Καὶ ἀκόμη τὸ ἐξῆς ἀπὸ τὸν « Θεαίτητον » : « Τὰ κακὰ τὴν θνητὴν φύσιν καὶ τόνδε τὸν τόπον περιπολεῖ ἐξ ἀνάγκης· διὸ καὶ πειραῖσθαι χρὴ ἐνθὺνδε ἐκεῖσε φεύγειν ὅ,τι τάχιστα. Φυγὴ δὲ ὁμοίωσις Θεῷ κατὰ τὸ δυνατόν· ὁμοίωσις δὲ δίκαιον καὶ δόσιον μετὰ φρονήσεως γενέσθαι ». Ἴδου λοιπὸν ὅτι εἶναι πλατωνικὴ καὶ ἑλληνικὴ καὶ ἡ « ὁμοίωσις πρὸς τὸν Θεόν » !

Ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἱστορικὴν ζωὴν τῶν προγόνων μας ἕνα μέρος συναπέθανε μαζὶ της κατὰ τὴν ἱστορικὴν δύσιν της : λ.χ. ὁ χιτὼν καὶ τὸ ἱμάτιον, ἡ ἀσπίς καὶ τὸ δόρυ, αἱ πρωτόγονοι, ξεπερασμένοι σήμερα μορφαὶ τῆς συγκοινωνίας, ὁ θεσμὸς τῆς πόλεως, ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου, αἱ μορφαὶ τῆς λατρείας κ.λπ. κ.λπ. Αὐτὰ εἶναι τὸ μέρος τῆς φθαρτῆς, τῆς προσκαίρου ἱστορικότητος. Αὐτὸ τὸ μέρος τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς συναπέθανε καὶ συνετάφη μὲ τὰ πρόσωπα, ποὺ ἦσαν οἱ τότε φορεῖς του.

Ἐχει κανένα νόημα νὰ κάμνωμεν σήμερον, ἐκ λόγων οἰασδήποτε σκοπιμότητος, λ.χ. διὰ νὰ κατακρίνωμεν τὴν προγονολατρίαν ἢ τὴν ἀρχαιοπληξίαν ἢ διὰ νὰ ἐξάρωμεν τὸν Χριστιανισμόν ὑπὲρ τὸν Ἑλληνισμόν, ἔχει, λέγω, κανένα νόημα νὰ κάμνωμεν μερικῶν ξεπερασμένων πραγμάτων τῶν Ἀρχαίων τυμβωρυχίαν, ἐφόσον ἐκεῖνο, ποὺ ἐπέζησε καὶ ἐπιζῇ καὶ θὰ ἐπιζῇ τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, εἶναι τόσον μεγάλο, τόσον ἐπαρκές, τόσον ἀνεξάντλητον καὶ τόσον χειροπιαστὰ καὶ πανδομολογουμένως πολύτιμον δι' ὅλην τὴν μετὰ τοὺς Ἑλληνας ζωὴν καὶ ἰδίως τὴν σημερινὴν καὶ πρὸ παντὸς δι' ἡμᾶς τοὺς ἀπογόνους των, τοὺς Χριστιανοὺς Ἑλληνας :

Αὐτὸς ὁ ἐν ἀκμαίᾳ ἐπιβιώσει πνευματικὸς Ἑλληνισμός, αὐτό, ποὺ λέγομεν ἑλληνικὴν ὑπεριστορικότητα, ὅταν γίνῃ συνειδητὴ παιδευτικὴ δύναμις, ὑψώνεται εἰς Ἑλληνικὸν Ἀνθρωπισμόν.

Αὐτὸς εἶναι ὁ Ἑλληνικὸς ἀνθρωπισμός. Καὶ ἀπὸ αὐτὸν τὸν εἰς Ἀνθρωπισμὸν ὑψωθέντα Ἑλληνισμὸν θὰ ἤθελα, πρὶν χωρισθῶμεν ἀπόψε, νὰ ἀνακαλέσωμεν εἰς τὴν μνήμην μας, ὅχι μὲ σύστημα, ἀλλὰ ἔτσι στὴν τύχην, μερικά, ἐλάχιστα παραδείγματα ἑλληνικοῦ λόγου καὶ βίου, χρυσάφι ἀτίμητον πολιτικῆς παιδείας διὰ κάθε ἐποχὴν καὶ κάθε λαὸν καὶ κάθε ἄνθρωπον.

Ὁ Σόλων μὲ τὴν εὐνομίαν του, ὁ Ἀριστείδης μὲ τὴν δικαιοσύνην του, ὁ Σωκράτης μὲ τὴν νομιμοφροσύνην καὶ τὴν φιλοπατρίαν του, ἰδοὺ μία τριανδρία φορέων ἐξόχου πολιτικοῦ ἥθους, ἰδοὺ ἓνα βαρύντιμον τρίπτυχον βίων ἀρετῆς τοῦ πολίτου!

Προσέτι μερικά λογοτεχνικὰ τρίπτυχα πολιτικῆς παιδείας:

Τὸ μεταθανάτιον ἐγκώμιον τοῦ Σωκράτους ἀπὸ τὸν Πλάτωνα: ἡ «Ἀπολογία Σωκράτους», ὁ «Κρίτων», ὁ «Φαίδων»· αἱ πατριωτικαὶ τραγωδίαὶ τοῦ Αἰσχύλου καὶ τοῦ Εὐριπίδου: οἱ «Πέρσαι», οἱ «Ἡρακλεΐδαι», αἱ «Ἰκέτιδες»· αἱ πολιτικαὶ δημηγορίαι τοῦ Δημοσθένους, ὁ διάλογος τῶν Μηλίων καὶ τῶν Ἀθηναίων πρέσβεων (Θουκ. V, 84 κέ.) καὶ ὁ Ἐπιτάφιος τοῦ Περικλέους εἰς τὸν Θουκυδίδην.

Τὸ πολιτικὸν πάθος τοῦ Δημοσθένους εἶναι ἓνα ἀγνὸν πάθος διὰ τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν οὐσίαν τῆς ἀθηναϊκῆς του πατρίδος, ἐφάμιλλον πρὸς τὸ πάθος τοῦ Περικλέους διὰ τὴν οὐσίαν τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας.

Ἡ «Ὁρέστεια» τοῦ Αἰσχύλου, ὡς δραματοποιήσις τοῦ θεσμοῦ τῆς πόλεως καὶ ποιητικὸς ὕμνος τοῦ πολιτικοῦ «θείου φόβου» καὶ τῆς ἀνθρωπίνης αἰδοῦς¹, εἶναι ὁ τραγικὸς λόγος τοῦ πολιτικοῦ φαινομένου τῆς ζωῆς. Τὸ ἴδιον φαινόμενον ἐρμηνεύει ἑκατὸν ἔτη μετὰ τὸν Αἰσχύλον ὑπὸ τὸ ἴδιον μὲ αὐτὸν πνεῦμα ὁ πολιτειολογικὸς φιλοσοφικὸς λόγος τῶν πλατωνικῶν «Νόμων». Δύο ἀθάνατοι αὐταὶ ἐρμηνεύει τῆς οὐσίας τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς.

Ἄς ἐνθυμηθῶμεν τέλος ἓνα ὕμνον τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας ἀπὸ τὸ στόμα ἐνὸς ξένου, τοῦ Κύρου. Διὰ νὰ ἐνθουσιάζῃ ὁ Κῦρος τοὺς συμμάχους τοῦ Ἑλλήνας κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς ἐπιθέσεώς του ἐναντίον τοῦ ἀδελφοῦ του δὲν εὐρῆκεν ἄλλα λόγια, οὔτε ὑποσχέσεις, οὔτε προσφορὰς δώρων καὶ ἀμοιβῶν, ἀλλὰ ἓνα δωρικῆς λιτότητος ὕμνον τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας:

«ὦ ἄνδρες Ἑλληνες, οὐκ ἀνθρώπων ἀπορῶν βαρβάρων συμμάχους ὑμᾶς ἄγω, ἀλλὰ νομίζων ἀμείνους καὶ κρείττους πολλῶν βαρβάρων ὑμᾶς εἶναι, διὰ τοῦτο προσέλαβον. Ὅπως οὖν ἔσσεσθε ἄνδρες ἄξιοι τῆς ἐλευθερίας, ἥς κέκτησθε καὶ ἥς ὑμᾶς ἐγὼ εὐδαιμονίζω» (Ξεν. Κ. Ἀν. Α', 7, 3).

Ἡ ἑλληνικὴ ἐλευθερία καὶ ἡ ἑλληνικὴ δημοκρατία εἶναι τὰ μεγαλύτερα διδάγματα καὶ μαθήματα, ποῦ χρεωστεῖ ἡ νεώτερα ἀγωγή τοῦ πολίτου εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὴν κοιτίδα καὶ τροφὸν τῆς ἐλευθέρας πολιτικῆς παιδείας!

1. Βλ. Κ. Ι. Βουρβέρη, Τὸ νόημα τοῦ πολιτικοῦ φαινομένου τῆς ζωῆς, Ἀθήναι, 1961.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- « Θέματα », ἔκδοσις τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνθρωπιστικῆς Ἑταιρείας, Ἀθῆναι, 1960 (πίναξ ἀνθρωπιστικῶν θεμάτων καὶ προβλημάτων « ἑλληνικῆς παιδείας » μετὰ σχετικῆς ἑλληνικῆς καὶ ξένης ἀνθρωπιστικῆς βιβλιογραφίας).
- Βουρβέρη Κωνστ., Μαθήματα ἱστορίας τῆς κλασσικῆς φιλολογίας, τεύχ. Α' - Β', Ἀθῆναι, 1960. (Μετὰ βασικῆς φιλολογικῆς βιβλιογραφίας).
- Kerschensteiner G., Der Begriff der staatsbürgerlichen Erziehung, 1929⁶.
- Wilhelm Th., Pädagogik der Gegenwart, Stuttgart, 1960².
- Ellwein-Nagy, Kleine Bücherkunde für die politische Bildung, München, 1957² (βιβλιογραφικὴ ἐπισκόπησις).
- Εἰδικὸν περιοδικὸν διὰ τὴν ἀγωγήν τοῦ πολίτου : « Gesellschaft, Staat, Erziehung », Frankfurt a.M. 1960 κ.έ.
- Oetinger Fr., Partnerschaft, Die Aufgabe der politischen Erziehung, Stuttgart, 1956³.
- Weniger Er., Politische Bildung und staatsbürgerliche Erziehung, Würzburg, 1954.
- Schule und Erziehung (συλλογικὸν ἔργον, ἐν τῇ σειρᾷ Schriften zur wissenschaftlichen Weltorientierung, τόμ. VII), Berlin, 1960.
- Fleckenstein Hel., Höhere Schule auf neuen Wegen (ἔκδοσις τῆς Hochschule für Internationale Pädagogische Forschung, Frankfurt a.M.), Frankfurt a.M. 1958.
- Litt Th., Die politische Selbsterziehung des deutschen Volkes, Bonn, 1959⁵. (Εἶναι τὸ ὑπ' ἀρ. 1 δημοσίευμα ἐν τῇ σειρᾷ : « Schriftenreihe der Bundeszentrale für Heimatdienst »).
- Spranger Ed., Gedanken zur staatsbürgerlichen Erziehung, Bonn, 1959³. (Ἀνωτέρω σειρᾷς ὑπ' ἀρ. 26).
- Litt Th., Berufsbildung, Fachbildung, Menschenbildung, Bonn, 1960². (Ἀνωτέρω σειρᾷς ὑπ' ἀρ. 35).
- Ἑκδόσεις (συλλογικῆς φύσεως) ἐν τῇ σειρᾷ : « Schriftenreihe der Bundeszentrale für Heimatdienst ».
- Das darstellende Spiel und die politische Bildung und Erziehung in der Schule, Bonn, 1959 (ὑπ' ἀρ. 43).
- Μöglichkeiten und Grenzen der politischen Bildung in der Höheren Schule, Bonn, 1960 (ὑπ' ἀρ. 52).
- Die praxis der politischen Bildung in der Berufsschule, Bonn, 1958 (ὑπ' ἀρ. 31).
- Luther Wil., Vom Wesen menschlicher Freiheit, Bonn, 1959 (ὑπ' ἀρ. 29).
- Schröder Ger., Freie Jugend im freien Staat, Bonn, 1958 (ὑπ' ἀρ. 27).